

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М. Коцюбинського

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра географії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **«САКРАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ:
СТРУКТУРА, ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ, ОХОРОНА»**

Студентки V курсу групи МАГЕ

Галузі знань 0401 Природничі науки

Спеціальності 8.04010401 Географія*

МАМАЛИГИ Аліни Іванівни

Науковий керівник: професор кафедри географії, доктор геогр. наук

Воловик В.М.

Національна шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

Голова комісії _____

Члени комісії _____

м. Вінниця – 2016 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ САКРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ	7
1.1 Етимологія та визначення сакрального ландшафту	7
1.2 Історія вивчення сакральних ландшафтів	10
1.3 Категорії сакральних ландшафтів	12
1.4 Структура і функціонування сакральних ландшафтів	15
1.5 Еволюція сакральних ландшафтів	20
1.6 Методи досліджень сакральних ландшафтів	25
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРА І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ САКРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	28
2.1 Класифікація, структура і природокористування сакральних ландшафтів	28
2.1.2 Сакральні ландшафти Вінниці	50
2.1.3 Сакральні ландшафти містечка Браїлів	61
Висновки до розділу 2	66
РОЗДІЛ 3 САКРАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ СПАДЩИНИ: ОХОРОНА, МОНІТОРИНГ	67
3.1 Охорона регіональної сакральної спадщини	67
3.2 Ландшафтний кадастр як вихідна умова моніторингу сакральної етнокультурної спадщини	70
Висновки до розділу 3	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Релігія як духовна складова культури регулює ритм життєдіяльності людини, формує етнокультурні традиції. У процесі адаптації і природокористування формуються місцеві релігії, які супроводжуються формуванням відповідних сакральних ландшафтів – етнічна територія дискретна, сакральна. На початку ХХ сторіччя течія євразійців також підтримувала концепцію зв'язку «релігія-етнос-ландшафт», зазначаючи що як релігія створює культуру, так і культура – етнологічний тип, а етнологічний тип вибирає або знаходить «свою» територію і суттєво по-своєму її перетворює.

Сакральним ландшафтам науковці приділяють поки що мало уваги, але зацікавленість у їх пізнанні зростає. В Україні сакральні ландшафти вивчались, переважно, у процесі дослідження ландшафтів загалом. Першими цього питання розкрили С. П. Романчук та М. Д. Гродзинський. Серед російських науковців виділяються праці М. Є. Кулешової, яка започаткувала поняття сакрального ландшафту, Є. М. Главацької, Б. Гамбоєва, М. М. Терєбіхіна та інших. У США сакральні ландшафти (там віддають перевагу терміну «сакральний простір») вивчають Дж. Еспозіто і Р. Стамп.

За первісних релігійних уявлень, пов'язаних з культом природи, причиною сакралізації ландшафту є його унікальність у регіоні щодо пейзажних, ресурсних, лікувальних особливостей, комфортних чи дискомфортних властивостей (поодинокі скелі химерних обрисів і кольору; джерело з лікувальними властивостями або в безводному регіоні; печери, карстові провали; дерева унікальних розмірів і віку тощо). Тобто сакралізація

відбувалася залежно від враження від об'єкта або його цінних для даного суспільства властивостей.

У класифікації антропогенних і культурних ландшафтів можна зустріти значну кількість ландшафтних комплексів, які не відповідають загальновідомим (Ф. М. Мільков, 1977; Г. І. Денисик, 1998, 2012). До нового виділеного класу відносять тафальний (В. М. Воловик, 2000), який разом з сакральними і рекреаційними об'єднують у гуманістичну групу класів (Г. І. Денисик, 2012).

Збереження сакральних і тафальних ландшафтів сприятиме розвитку туристичного напрямку, а також збереженню або підсиленню природних переваг ландшафту. Проблема музеєфікації, реставрації і заповідання сакральної спадщини Вінницької області пов'язані з особливостями розташування етнокультурних артефактів (переважно у селах і містечках), де значна кількість об'єктів знаходиться у віддалених, важко доступних місцях і не відповідає умовам екскурсійного обслуговування. Виникає можливість для створення нових туристичних маршрутів, які охоплювали б більшість пам'яток сакральної спадщини регіону, незалежно від їх розташування і стану збереженості. Це зумовлює актуальність досліджуваної теми.

Об'єкт дослідження: сакральні ландшафти Вінницької області.

Предмет дослідження: просторово-часові особливості формування сакральних ландшафтів, їх природокористування та охорона.

Мета і завдання дослідження. *Мета:* на основі аналізу методології етнокультурного ландшафтознавства, розвитку зарубіжних шкіл і формування цього ландшафтного напрямку в Україні, проаналізувати комплексний підхід у вивченні сакральних ландшафтів.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі *завдання:*

- поглибити теоретико-методологічні засади дослідження сакральних ландшафтів;

- провести історико-географічний аналіз формування сакральних ландшафтів регіону;
- провести комплексний аналіз структури, функціонування і природокористування сакральних ландшафтів Вінницької області;
- обґрунтувати перспективи охорони та формування ландшафтного кадастру сакральних ландшафтів регіону.

У дипломній роботі удосконалені:

- теоретико-методологічні засади досліджень сакральних ландшафтів;
- удосконалено класифікацію сакральних ландшафтів;
- методику аналізу тафальних ландшафтів регіону;

отримали подальший розвиток:

- ідея ієрофанії й ієротопії сакральних ландшафтів;
- нові напрями ландшафтного моніторингу та оптимізації сакральних ландшафтів, їх раціонального використання та охорони.

Концептуальною основою і джерелами дипломної роботи є вчення про:

- структуру, функціонування, принципи і методи досліджень антропогенних та етнокультурних ландшафтів: В. М. Воловик, 2011, 2013; М. Д. Гродзинський, 2005; Ф. М. Мільков, 1973, 1990; Г. І. Денисик, 1998, 2001; О. Г. Ісаченко, 1980; М. М. Підгородецький, 1982; С. П. Романчук, 2000, 2005;
- теоретико-методологічні та прикладні основи дослідження сакральної спадщини та її охорони закладені у працях українських та іноземних географів й істориків: Ю. О. Веденіна, Б. Грехема, Г. І. Денисика, Д. С. Лихачова, О. О. Любіцевої, К. А. Поливач, С. Б. Руденка, М. Д. Сущинської, Р. Ф. Туровського. Однак, незважаючи на значний теоретико-методологічний доробок у сфері спадщини, в сучасній географії проведено мало теоретичних та прикладних досліджень регіонального рівня.

Практична значимість дослідження. Дослідження дадуть змогу провести оцінювання ступеня впливу етнокультурної спадщини на розвиток

туризму регіону та охорони сакральних ландшафтів. Це дасть змогу розробити практичні рекомендації щодо збереження й використання етнокультурної сакральної спадщини в сучасних соціально-економічних умовах, реалізації цільових програм із залученням коштів країн ЄС. Етнокультурна й природна різноманітність Вінницької області надає йому реальні можливості для соціально-економічного підйому. Розроблені в дипломній роботі теоретичні аспекти дослідження сакральних ландшафтів та зібраний емпіричний матеріал можна використати при викладанні курсів «Ландшафтознавства», «Природничої географії Поділля», «Регіонального антропогенного ландшафтознавства», «Туристичного краєзнавства» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (разом 75), додатків. Обсяг дипломної – 95 сторінок, з них – 80 сторінок основного тексту, 20 рисунків, 10 таблиць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Изъ археологической экскурсіи. Село Кальникъ и его памятники старины / В. Антонович // Кіевская старина. – Т. XVIII. Июнь, июль. – К., 1887. – С. 761-765.
2. Археологический съездъ въ Кіеве // Кіевская старина. – 1899. – Т. LXVII. – С. 113.
3. Бачинський О. Історія храмів міста Хмільника в розвитку релігійного життя Поділля / Олексій Бачинський // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне» : [до 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору]. – Вінниця, 2008. – С. 343-349.
4. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов [Текст] / Пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
5. Бойко О. Синагога як невід'ємний урбаністичний елемент містечка [Електронний ресурс] / Оксана Бойко // Незалежний культурологічний часопис «І». – Число 48. – 2007 / Режим доступу до журн.: <http://www.ji.lviv.ua/n48texts/bojko1.htm>. – Назва з екрану.
6. Буровский А. М. Сакральные ландшафты: попытка классификации / А. М. Буровский // Homo Eurasicus: в сакральных ландшафтах древности : материалы научно-практической конференции с международным участием, 26 октября 2011 года; [ответственный редактор д-р исторических наук, профессор Е. А. Окладникова]. – СПб, 2010 / Режим доступу: <http://homo.eurasicus.land.ru/sbornik2010/burovsky.htm>. – Назва з екрану.
7. Виноградська Л. І. Охоронні роботи у Лядовському скельному монастирі на Подністров'ї / Л. І. Виноградська // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Випуск 9. – К. : СПД Павленко, 2014. – С. 348-355.
8. Воловик В. М. До питання класифікації тафальних ландшафтів /

- В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : географія. – Вінниця, 2001. – Вип. I. – С. 99-110.
9. Воловик В. М. Класифікація сакральних ландшафтів / В. М. Воловик // Фізична географія та геоморфологія. – К. : ВГЛ «Обрії», 2013. – Вип. 2 (70). – С. 145-154.
10. Воловик В. М. Тафальні ландшафти / В. М. Воловик // Ландшафти і сучасність : збірник наукових праць. – Київ-Вінниця. – Вінниця : Гіпаніс, 2000. – С. 197-199.
11. Воловик В. М. Тафальні ландшафти кладовищ / В. М. Воловик // Географія та туризм : наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. – С. 282-290.
12. Воловик В. Н. Категорії сакрального ландшафта / В. Н. Воловик // Географический вестник. Научный журнал Пермского университета. – 2013. – № 4 (27). – С. 26-34.
13. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / В. М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с., іл.
14. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії) / Г. Гайко, В. Білецький, Т. Мікось, Я. Хмура. – Донецьк : УКЦентр, Донецьке відділення НТШ, «Редакція гірничої енциклопедії», 2009. – С. 74-76.
15. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. / М. Д. Гродзинський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1. – С. 14-15, 18-20; Т. 2. – С. 78-126.
16. Гульдмань В. К. Справочная книжка Подольской губернии / В. К. Гульдмань. – Каменец-Подольській, 1888. – 654 с.
17. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навчальний посібник. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисик. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
18. Денисик Г. І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства : навчальний

- посібник / Г. І. Денисик, В. М. Воловик. – Вінниця : ГПАНІС, 2001. – 171 с., іл., карти.
19. Дерев'яні церкви в Україні. – Торонто : Видавництво «Ми і світ», 1954. – 48 с.
20. Державний архів Вінницької області. Ф. Д-200 Вінницький повітовий предводитель дворянства. оп. 1. Спр. 904, л. 2-77.
21. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 2 : Д – Копці / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1985. – 571 с.; Т. 3 : Кора – М / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1989. – 552 с.; Т. 5 : Р – Т / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – 704 с.
22. Ефремов И. А. Тафономия и геологическая летопись. Книга 1. Захоронение наземных фаун в палеозое (с 4 таблицами и 45 рисунками в тексте) / И. А. Ефремов. – М., Л. : Издательство Академии Наук СССР, 1950. – С. 3.
23. Жадько В. А. Украинский некрополь / В. А. Жадько. – К., 2005. – 346 с.
24. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини. – Чернігів : ВАТ «РВК «Деснянська правда», 2011 – 796 с.
25. Зелева Ю. Еврейские кладбища как объект материальной культуры / Ю. Зелева // Єврейська історія та культура в Україні : матеріали конф., (Київ, 2-5 вересня 1996 р.). – К., 1996. – С. 158-159.
26. Зенкин С. Небожественное сакральное. Теория и художественная практика / Сергей Зенкин. – М. : РГГУ, 2012. – 537 с.
27. Из прошлого Сатановскаго монастыря и летопись этого монастыря // Подольскія епархіальныя ведомости. – 1876. – № 51. – С. 1063-1076.
28. Ислам классический : энциклопедия. – М. : Изд-во Эксмо; СПб. : Мидгард, 2005. – 416 с., ил. – (Тайны древних цивилизаций).
29. Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. Вінницька область. – К. : УРЕ АН УРСР, 1972. – 778 с.
30. Ковалёв А. П. Ландшафт сам по себе и для человека : монография / А. П. Ковалёв. – Харьков : «Бурун Книга», 2009. – 928 с.
31. Козак Д. Н. Святилища восточных славян / Д. Н. Козак, Я. Е. Боровский //

- Обряды и верования древнего населения Украины : сб. науч. тр. / АН УССР. Ин-т археологии; Редкол.: Зубарь В. М. (отв. ред.) и др. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 101-113.
32. Крыловъ А. Населенные места Подольской губернии / А. Крыловъ. – Каменец-Подольскъ : Тип. Подол. губерн. правленія, 1905. – 563 с.
33. Кулешова М. Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / М. Е. Кулешова. – М. : Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. – 105 с. – (Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России; Вып. 6).
34. Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой. – М. : Институт Наследия; СПб. : Дм. Буланин, 2004. – 620 с., ил.
35. Лидов А. М. Иеротопия. Пространственные иконы и образцы-парадигмы в византийской культуре / А. М. Лидов. – М. : Дизайн. Информация. Картография, 2009. – 362 с.
36. Лифшиц Ю. Натурные исследования здания синагоги XVII-XIX вв. в г. Сатанове Хмельницкой области / Ю. Лифшиц // История евреев на Украине и в Белоруссии. Экспедиции. Памятники. Находки : сб. науч. тр. – СПб., 1994. – С. 120-127.
37. Ліпська А. Єврейські некрополі Східного Поділля / А. Ліпська // Подільська старовина : науковий збірник. До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 174-178.
38. Лозко Г. Українське язичництво / Галина Лозко. – К. : Укр. центр духов. культури, 1994. – 92 с.
39. Лукин В. Сто еврейских местечек Украины. Исторический путеводитель / В. Лукин, А. Соколова, Б. Хаймович. – Вып. 2. : Подолия. – СПб. : Издатель А. Гершт, 2000. – 704 с.
40. Мельник А. В. Ландшафтний моніторинг / А. В. Мельник, Г. П. Міллер. – К. : Б. в., 1993. – 152 с.

41. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови / За редакцією Юрія Мулика-Луцика. – Т. 2. Е-Л. – Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1982. – 399 с.
42. Нидерле Л. Быть и культура древних славян / Люборь Нидерле ; [авторизованное издание с введением и дополнениями автора и предисловием академика Н. П. Кондакова]. – Прага : Издательство «Пламя», 1924. – С. 120-135.
43. Окладникова Е. А. Сакральный ландшафт: теория и эмпирические исследования : монография / Е. А. Окладникова. – М.-Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 230 с.
44. Очерки домашней и общественной жизни евреев. Их верования, богослужение, праздники, обряды, талмуд и кагал. – С.-Петербург : Издание книгопродавца И. Л. Тузова, 1897. – С. 30.
45. Павлов С. В. Географія релігій : навчальний посібник [для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів] / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К. : АртЕк, 1999. – 504 с. : іл., картосхеми.
46. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог : В 4-х т. – Т. 2. Винницкая, Волынская, Ворошиловградская, Днепропетровская, Донецкая, Житомирская, Закарпатская, Запорожская, Ивано-Франковская, Кировоградская, Крымская области. – К. : «Будівельник», 1985. – 336 с., ил. – Библиогр. : 334-336 с.; Т. 4. Сумская область; Тернопольская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. – К. : «Будівельник», 1985. – 375 с., ил.
47. Петрушенко Р. М. Католицька архітектура Центрального та Східного Поділля кінця XIV – початку XX сторіч (Питання історії та типології спадщини) / Р. М. Петрушенко, М. О. Кушнір // Архітектура території. – 1999. – № 1. – С. 1-7.
48. Православные храмы. Том 2. Православные храмы и комплексы : пособие по

- проектированию и строительству (к СП 31-103-99) . – М., 2003. – 361 с.
49. Романчук С. П. Проблема сакральної традиції в ландшафті / С. П. Романчук // Фізична географія та геоморфологія. – 2001. – Вип. 41. – С. 66-72.
50. Романчук С. П. Сакральні ландшафти / С. П. Романчук // Зб. наук. праць «Проблеми ландшафтного різноманіття в Україні». – К. : Інститут географії НАНУ, 2000. – С. 144-146.
51. Романчук С. П. Сакральные ландшафты / С. П. Романчук // Гуманитарный экологический журнал. – 2002. – Т. 4. – Вып. 1. – С. 112-114.
52. Русанова И. П. Языческие святилища древних славян / И. П. Русанова, Б. А. Тимошук ; [под ред. д-ра ист. наук С. А. Плетнёвой]. – 2-е изд., испр. – М. : Издательство «Ладога-100», 2007. – 304 с., ил., сх., таб. (Проект «Веды»).
53. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 784 с.
54. Сецинский Е. Древнейшія православныя церкви въ Подоліи. Каменецкая Св. Иоанно-Предтеченская церковь (Старый Соборъ) / Е. Сецинский. – Каменецъ-Подольскъ, 1890. – 50 с.
55. Сецинский Е. Древнейшія православныя церкви въ Подоліи. Церковь-замокъ въ с. Сутовцахъ Летичевского уезда / Е. Сецинский // Подольскія епархіальныя ведомости. – 1889. – № 2. – С. 49-59; № 3. – С. 74-81.
56. Сіцінський Е. Муровані церкви на Поділля / Е. Сіцінський. – Львів - Кам'янець-Подільський, 1925. – 30 с.
57. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Под ред. Е. Сецинского. – Вып. 9. Приходы и церкви Подольской епархии. – Каменец-Подольск, 1901. – 1064 с.
58. Тютюнник Ю. Г. Ландшафт: етимологія, герменевтика, екзегетика / Ю. Г. Тютюнник // Totallogy-XXI (Десятий випуск). Постнекласичні дослідження. – К. : ЦГО НАНУ. – 2003. – С. 54-71.
59. Урсу Н. О. Мистецька спадщина домініканського ордену на території України XVIII-XIX ст. / Н. О. Урсу. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2007. – 368 с.

60. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К. : Издательство Киевского университета, 1968. – 684 с.
61. Фридкина И. Шаргород – живая память веков / И. Фридкина, Ю. Бурдынский // «Штетл» як феномен єврейської історії : зб. наук. пр. за матеріалами IV міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи», 30 серпня – 3 вересня 1998 р. – К., 1999. – С. 80-85.
62. Ханцеверов Ф. Р. Эниология: чудеса без мистики. Книга научных версий / Ф. Р. Ханцеверов ; [Международная академия энергоинформационных наук]. – М. : АНМ, 1999. – 445 с.
63. Храмы Вінниці / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/Храмы_Вінниці – Назва з екрану.
64. Чайка В. Є. Урбоекологія / В. Є. Чайка. – Вінниця, 1999. – 368 с.
65. Чубинский, П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. П. Чубинский // Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. VII. – Вып. 1-6. – 337 с.
66. Чудинов В. А. Священные камни и языческие храмы древних славян. Опыт эпиграфического исследования / В. А. Чудинов. – М. : Фаир-Пресс, 2004. – 624 с.
67. Шаргородская синагога // Подольский еврейский альманах. – Винница : ВГОО «Поділля-2000», 2002. – № 2. – С. 122-123.
68. Шищенко П. Г. Геоєкологічне обґрунтування проектів природокористування : підручник / П. Г. Шищенко, О. П. Гавриленко. – К. : Альтерпрес, 2014. – 414 с.
69. Элиаде Мирча. Избранные сочинения : Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / Мирча Элиаде. – М. : Ладомир, 2000. – С. 261.
70. Элиаде Мирча. Священное и мирское / Мирча Элиаде ; [пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
71. Энциклопедия сакральной географии / Сост. Д. В. Громов. – Екатеринбург :

Ультра.Культура, 2005. – 648 с.

72. Яворский Н. История гражданской и церковной жизни Подолии / Н. Яворский. – Каменец-Подольск : Типография Св.-Троицкого братства, 1912. – 88 с.
73. Cult (religious practice) / [http://en.wikipedia.org/wiki/Cult_\(religious_practice\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Cult_(religious_practice)).
74. Last Landscapes. The Architecture of the Cemetery in the West. – London : Reaction Books, 2003. – 223 p.
75. Park Chris C. Sacred Worlds. An introduction to geography and religion / Chris C. Park. – London, New York : Routledge, 1994. – 332 p.